

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca Series *Humanistica*

humanistica.ro

Declinul efectivelor de ovine și migrația ca provocări contemporane ale păstoritului

Anamaria Iuga

How to cite this article:

Iuga, Anamaria (2025) *Declinul efectivelor de ovine și migrația ca provocări contemporane ale păstoritului*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 23, pp. 31-44. DOI: 10.5281/zenodo.17654992

© 2025: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

DECLINUL EFECTIVELOR DE OVINE ȘI MIGRAȚIA CA PROVOCĂRI CONTEMPORANE ALE PĂSTORITULUI

Anamaria Iuga¹

***Abstract:** DECLINE IN SHEEP NUMBERS AND MIGRATION AS CONTEMPORARY CHALLENGES PASTORALISM IS FACING. Shepherding has undergone in the past century several transformations and adaptations in its practices. Although the scale on which this occupation is practiced has declined, it is still considered important in Romania. It is a heritage that plays an important part in forming of the local identity. In mountainous areas, where people still breed sheep, shepherding is closely linked to local and national cultural life (several examples are given, from the “Transhumance 2013” project carried out in Romania and Poland, to the inclusion in UNESCO intangible heritage list of transhumant shepherding). The article focuses on two of the challenges sheep farming is facing today: the decline in livestock number, and migration. First, it analyses the decline in livestock numbers, with direct consequences on how semi-natural grasslands are used: some of the alpine pastures are abandoned; the reconversion of hay meadows in pastures; and the return of a local-agricultural type of pastoralism (see Vuia, 1980). The second aspect analysed in the article is migration, which, although specific to the occupation of shepherding (the migration routes of shepherd populations have been known since the 17th century, and have been studied by historians), is no longer associated with this occupation today. But still, shepherding is strongly influenced by circular migration (Sandu 2000). It leads to the depopulation of villages and the aging of local populations, and, also, to finding good shepherds with difficulty. The article is based on field research on traditional knowledge associated with grassland management (hayfields and pastures) carried out in mountain communities in Romania.*

***Keywords:** Shepherding; Decline of Livestock Number; Migration; Grassland Management; Romania; Mountain Region; Local Identity.*

INTRODUCERE. PĂSTORITUL ȘI IDENTITATEA

În anul 2013, două asociații de crescători de animale, una din România și una din Polonia, au derulat un proiect cultural intitulat „Transhumanța 2013”², pentru a celebra moștenirea culturală comună a păstoritului. Pe durata proiectului,

¹ National Museum of the Romanian Peasant, Bucharest; ORCID: 0000-0002-9516-2672.

² Proiectul „Transhumanța 2013” a fost finanțat de către cele două asociații, Fundația “Pasterstwo Transhumancyjne” din Polonia și Asociația Transhumanța din România, dar mai ales prin donații străne în Koniakow (Polonia), unde s-a derulat o campanie de marketing care îndemna oamenii să cumpere câte un clopot pentru ca oile să vină din România. În 2016 proiectul a fost prezentat în cadrul unei expoziții la Muzeul Național al Țăranului Român, expoziția „Drumul oii, ultimul episod?”, curatori: Carmen Mihalache, Magdalena Andreescu și Anamaria Iuga.

o turmă de 300 de oi³, îngrijită și condusă de ciobani români și polonezi au parcurs un drum de 1400 de km. Au pornit din sudul Transilvaniei (din satul Rotbav, jud. Brașov) și au încheiat traseul în satul Koniakow din Polonia, o localitate din munții Tatra. Intenția proiectului a fost de a reface vechile rute parcurse de ciobanii români în transhumanță înspre pășuni montane din Carpații nordici, un traseu menționat în documente din secolul al XVII-lea (v. Vuia, 1980; Șișeștean, 2012). Problemele pe care le-au întâmpinat pe drum au dovedit faptul că lumea s-a schimbat atât de mult încât transhumanța amplă nu mai este posibilă astăzi⁴. O serie de obstacole care duc la abandonul transhumanței ample țin de granițele impuse prin infrastructură: șoselele foarte circulante (autostrăzi mai ales), căi ferate, zone industriale⁵ (v. și Juler, 2014; Ișfănoni, 2010). Dar mai e vorba și de ostilitatea proprietarilor de terenuri, ostilitatea vânătorilor⁶ și a autorităților locale când e vorba de trecerea animalelor peste terenurile comunale (v. și Juler, 2014; Ișfănoni, 2010). De altfel, Dragoș Lumpan, artistul vizual care a întreprins o îndelungată cercetare de antropologie vizuală⁷ în șase țări (România, Turcia, Grecia, Albania, Italia și Țara Galilor), documentând din anul 2007 viața păstorilor, afirmă același lucru: păstoritul transhumant e un stil de viață pe cale de dispariție; crescătorii de animale preferă să se sedentarizeze⁸ dacă vor să continue să fie păstori. Acesta este motivul pentru care artistul și-a intitulat proiectul, albumul (Lumpan, 2013), expozițiile⁹ și filmul documentar¹⁰, „Ultima transhumanță”.

³ Cele 300 de oi erau sterpe (oi tinere, care nu dau lapte), însă pe drum, încă pe când erau în România, una dintre oi a fătat un miel. Organizatorii au dus oaia și mielul înapoi, la Rotbav, în turmă. Informație oferită de C. S., 38 ani, Rotbav, 2016. Cercetare întreprinsă împreună cu Carmen Mihalache și Magdalena Andreescu.

⁴ Transhumanța a intrat în declin odată cu impunerea granițelor statelor națiuni. Cea mai afectată zonă a fost zona Balcanilor, dar chiar și în Maramureș, odată cu stabilirea graniței pe Tisa și împărțirea Maramureșului istoric în două regiuni împărțite în două state diferite (România și Ucraina în prezent) a determinat abandonul transhumanței pendulatorii în munții pe care familiile de păstori îi dețineau peste Tisa.

⁵ În ultimii ani se observă un interes ridicat al cercetătorilor asupra păstoritului din zone perurbane, sau chiar urbane (v. Triboi, 2024; Festini Cucco, 2024).

⁶ Vezi și O'Brien și Crețan (2019), un articol care prezintă conflictul dintre vânători și păstori și încercarea primilor de a limita, prin reglementări legislative, numărul de câini la stână, fără să țină cont de amenințările pe care animalele sălbatice le reprezintă pentru micile rumegătoare, motiv pentru care ciobanii dețin mai mulți câini de pază la stână.

⁷ Cercetarea lui Dragoș Lumpan a presupus un număr de peste 50.000 de km parcurși, peste 100.000 de fotografii, peste 100 de ore de filmări și 100 de ore de înregistrări audio (v. www.transhumance.ro).

⁸ Majoritatea păstorilor au cumpărat după 1990 terenuri la șes, ori au concesionat terenuri și s-au sedentarizat, așa cum menționează Ișfănoni (2010): „Au cumpărat pământ în Banat, Bihor, Satu Mare, Ialomița, Dobrogea. Acolo unde condițiile funciare nu au permis cumpărarea, pământul aparținând statului sau comunităților sătești, cum ar fi Delta Dunării, au concesionat suprafețe întregi de teren pe mai mulți ani” (p. 467). Cercetătorul amintește și faptul că mai practicau transhumanța amplă (în prima decadă a anilor 2000) doar proprietarii de oi care nu și-au permis să cumpere terenuri în zone de șes.

⁹ În anul 2012 a fost organizată o expoziție la Muzeul Național al Țăranului Român, fiind prima expoziție în România care a fost dedicată proiectului de documentare.

¹⁰ Filmul „The Last Transhumance” – regizor Dragoș Lumpan, 2023, cu care a participat la numeroase festivaluri de film naționale și internaționale, are o rată de 7.8.

Zece ani mai târziu, în 2023, România a devenit parte în dosarul „Transhumance, the seasonal droving of livestock”, element din lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității, patrimoniu UNESCO (v. Baskerville, 2022), alături de Albania, Andora, Austria, Croația, Franța, Grecia, Italia, Luxemburg și Spania. „Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale” (David, Vlad & Fărcaș 2020) este acum parte a patrimoniului mondial și celebrează cunoștințele pe care oamenii le au despre mediul natural și animale.

Odată cu includerea în patrimoniul UNESCO, păstoritul în general (nu doar transhumanța) a revenit în forță în atenția publicului larg, iar activitățile menite să promoveze această ocupație și stilul de viață specific ciobanilor s-au intensificat. Un rezultat firesc al patrimonializării (v. Iuga, 2022) și marketizării tradițiilor (v. Mihăilescu, 2017; Iosif & Sîrbu 2020; Săgeată *et al.*, 2022).

Totuși, multe din inițiativele de patrimonializare sunt atente la schimbările contemporane și provocările pe care păstoritul le întâmpină. De exemplu, chiar în anul în care România a fost inclusă în dosarul UNESCO, Muzeul Național al Țăranului Român a derulat un proiect complex, „Păstorit 2.1. Oaia Hai-Hui”¹¹, în timpul căruia au fost organizate mai multe evenimente destinate specialiștilor, crescătorilor de animale, dar și publicului larg, precum: cercetare de teren, conferințe publice, târguri de meșteri și producători locali, evenimente organizate în câteva comunități pastorale, mese rotunde, dar mai ales o expoziție, intitulată „Păstorit contemporan. Un patrimoniu, mai multe dileme” (Dumitru, 2024). În cadrul expoziției, care a cuprins obiecte de patrimoniu din colecțiile muzeului, dar mai ales obiecte din colecții private, curatoarea Anca Majaru a demistificat imaginea idilică asociată păstorilor și păstoritului, ieșind din stereotipiile obișnuite prin care se prezintă această ocupație. Expoziția, gândită pe patru paliere (timp, spațiu, memorie și cunoaștere tradițională) transpunea vizitatorul în mijlocul obiceiurilor, așa cum sunt ele astăzi; îl introducea în viața stânei contemporane, dar și în practicile (dinamice) care presupun îngrijirea animalelor. Mesajul expoziției a fost transmis nu doar prin obiecte, ci și prin sunete, filmări, mirosuri (v. Dumitru, 2024). O experiență completă, care a pus accentul pe schimbările prin care trece păstoritul astăzi.

Impresiile vizitatorilor despre expoziția de la Muzeul Țăranului și despre atelierele senzoriale care i-au fost pandant (v. Oprea-Minoiu, 2024), precum și interesul general acordat păstoritului de către cercetători, dar și de artiști, arată cât de importantă este, încă, această ocupație pentru conturarea identității culturale românești în general.

Creșterea animalelor este, în fond, una din cele mai vechi ocupații din România (Vuia, 1980; David, Vlad & Fărcaș 2020; David, 2022). S-a dezvoltat de-a lungul secolelor, în strânsă legătură cu agricultura, exploatarea pădurilor și dezvoltarea meșteșugurilor (Dunăre, 1981; Vuia, 1980). Pentru comunitățile ce trăiesc în zone montane, păstoritul a reprezentat până de curând principala sursă de câștig pentru a asigurarea traiului zilnic. Agricultura ocupa, în satele de munte,

¹¹ Proiectul a fost co-finanțat de către Administrația Fondului Cultural Național și s-a derulat în anul 2023.

un rol secundar, fiindcă terenul nu este atât de fertil, așa cum este în zonele de deal sau șes. În mod particular, oile erau animalele considerate a fi bune la toate. Pe timpul verii, din laptele lor se face brânză sau alte produse nelipsite din hrana obișnuită (urdă, lapte de oi, produse de carmangerie etc.). Primăvara, când oile sunt tunse, era adunată lâna¹², care mai demult se folosea la țesutul hainelor, ori a cuverturilor (covoare, cergi), dar și la izolarea locuințelor deoarece este ignifugă¹³; din pieile de miei se făceau piese de îmbrăcăminte. În mod curent, sătenii aveau 10–15–20 oi, iar unii dintre ei, cei care își dedicau viața păstoritului și trăiau din această meserie, mai multe, chiar sute de oi, având în vedere că, așa cum explică unii dintre interlocutori (ex. S.C., 31 ani, 2016, Rotbav, jud. Brașov¹⁴), sub 50 de oi, „le ții tu pe ele, peste 50 [de oi – n.n.] te țin ele pe tine”.

De-a lungul timpului, păstoritul a suferit mai multe transformări și adaptări ale practicilor și, cu toate că a scăzut amploarea cu care această ocupație este practică, totuși este în continuare considerată emblematică în România, pentru că are un important rol identitar¹⁵. De aceea, în zonele montane, unde încă mai țin oamenii oi, păstoritul este strâns legat de viața culturală și de identitatea locală: în unele comunități încă mai sunt practicate obiceiuri precum cele asociate măsuriișului laptelui¹⁶, la care participă chiar și oameni din sat care nu mai au oi, doar de dragul de a participa la obicei, așa cum am văzut în Rogoz (2013; Maramureș), sau în Ieud (2016; Maramureș¹⁷).

De altfel, până pe la începutul perioadei comuniste, când stilul de viață tradițional a fost perturbat prin acțiunile regimului comunist, în special prin impunerea colectivizării (v. Iordachi & Dobrinu, 2009), în satele de munte, familiile care aveau oi erau considerate bogate. Statutul lor social era etalat și vizibil încă de la intrarea în casă, în camera de parade, spațiul festiv țărănesc, fiind expuse numeroase țesături (din lână în principal, cum ar fi covoare, cergi, pânză de desagi etc.) ce decorau întreaga casă. Numărul lor era un însemn al statutului social al familiei, un semn de avuție (v. Iuga, 2011 și 2025).

¹² Astăzi, lâna este din ce în ce mai puțin folosită. În primul rând, este mai scump tunsul oilor, în comparație cu prețul kilogramului de lână, dacă ar fi cumpărată, astfel că, după tuns, ciobanii ies în pierdere (Ișfănoni, 2010). De multe ori lâna este aruncată pe malul râului, este pusă pe foc, ori este îngropată. Sunt prea puține inițiative de a recupera acest material natural.

¹³ În ultimii ani se promovează tot mai mult izolarea caselor cu lână, insistându-se asupra faptului că este hipo alergenă, nu emite substanțe periculoase și absoarbe compușii organici volatili (v. <https://lanaterm.com>).

¹⁴ Cercetare întreprinsă împreună cu Carmen Mihalache și Magdalena Andreescu, 2016.

¹⁵ Aș aminti doar faptul că balada Miorița a atras atenția lui Vasile Alecsandri, care a publicat-o în 1852, într-o variantă în care a intervenit și scriitorul (Ciopraga, 1996), iar de atunci a fost considerată ca fiind emblematică pentru România, fiind studiată la școala generală.

¹⁶ Este un obicei de primăvară ce poartă denumiri variate: „sâmbră”, „ruptul sterpelor”, „rupt”, „alesul”, „măsuriișul” etc. Rostul obiceiului este în primul rând unul care ține de economia locală: se stabilește cantitatea de brânză – sau lapte – pe care o primește fiecare proprietar de animale pe timpul unei veri, dar are și valențe simbolice și rituale, prin gesturile menite să asigure protecția animalelor și a ciobanului (de exemplu, este invitat preotul din sat pentru a ține o slujbă specială de binecuvântare a stâncii; se stropesc animalele cu aghiasmă; se împlântă un topor în fața strungii unde se mulg oile etc.). În unele regiuni, așa cum este în Oaș, obiceiul a fost festivizat (patrimonializat, deci), încă de la începutul anilor 1960. În 2025 a avut loc a 67-a ediție a festivalului organizat în pasul Huta Certeze.

¹⁷ Cercetare întreprinsă împreună cu Cosmin Marius Ivașcu, 2016.

În articolul de față urmăresc modul în care doi factori (declinul efectivelor de animale și migrația) aduc noi provocări pe care le întâmpină păstoritul azi. Analizez modul în care cele două aspecte sunt contracarate de către comunitățile rurale din câteva regiuni montane din România¹⁸ în care am derulat cercetări de teren (singură sau împreună cu alți colegi), începând cu anul 2009, până în prezent.

DECLINUL EFECTIVELOR DE OVINE

De-a lungul timpului au fost câteva momente decisive care au adus schimbări radicale în modul în care este practicat păstoritul, unele dintre ele având cauze sociale, ori politice. Schimbarea unui regim politic, restricțiile impuse de autorități, ori pur și simplu alte schimbări în societate (de exemplu, cauze economice¹⁹) au putut determina modificări în modul în care sunt percepuți păstoriile în comunități, sunt restricționate acțiunile lor, ori determină fluctuații în numărul de animale deținute.

O schimbare majoră care a determinat modificarea numărului de animale s-a petrecut în perioada comunistă (v. Șandru, 1999): o parte din animale au fost confiscate de către autorități, în zonele de deal și de munte înființându-se fermele de animale. Este adevărat că nu a fost colectivizată întreaga Românie; zonele montane au fost considerate zone defavorizate și puține sate au fost supuse procesului de colectivizare, unele pe motive politice, ca metodă punitivă pentru rezistența anti-comunistă (v. Kligman, 2009). Chiar și așa, în satele necolectivizate, se impunea un sistem de cote destul de dur pentru toate produsele gospodărești. O consecință a fost faptul că micii proprietari au renunțat la a mai ține animale mai multe, mai ales mici rumegătoare, pentru că nu ar fi putut să le asigure hrana necesară, din moment ce nu mai dețineau în proprietate suficiente terenuri pentru pășunat și pentru a face destul fân. Uneori, cum era cazul în Ieud (jud. Maramureș), chiar și terenurile pe care încă le mai dețineau în proprietate, erau de fapt cele mai puțin productive, situate mai departe de sat, iar din producția de fân trebuiau să dea cote ridicate, de multe ori rămânând cu prea puține furaje pentru animalele aflate în proprietate (I.T., 55 ani, 2018, Ieud, jud. Maramureș²⁰). Numărul mare de animale raportat pe întreaga țară era datorat mai ales fermelor de stat.

¹⁸ Preponderent, cercetările mele s-au derulat în Maramureș, regiunea mea natală. Dar am făcut teren privind cunoștințele ecologice tradiționale (v. Berkes, Colding & Folke, 2000) și în Bucovina (în special în zona Dornelor); în jud. Brașov; jud. Neamț; jud. Buzău; jud. Sibiu; jud. Bistrița-Năsăud, precum și în Munții Apuseni (jud. Cluj și Bihor).

¹⁹ De exemplu, în unele regiuni, așa cum e cazul Mărginimii Sibiului, ori în jurul Brașovului, începând deja cu secolul al XIV-lea, așa cum se menționează în documentele epocii, prin amplificarea industriei casnice a prelucrării lânii în orașele locuite de sași (Sibiu, Brașov), a crescut și numărul de oi din regiuni (v. Vuia, 1980; Huband, McCracken & Mertens, 2010). Odată cu creșterea numărului de animale, necesitatea de a le asigura hrană a crescut, deși terenurile (în special pentru fânețe) erau limitate. De aceea, pășunarea oilor pe distanțe mari (transhumanța amplă) a devenit o practică frecventă (Huband, McCracken & Mertens, 2010), în special în perioada iernii, când animalele erau purtate în zonele de câmpie, în văile generoase ale marilor râurilor sau chiar în apropierea mării. Numărul mare de oi făcea ca acestea să nu mai poată fi ținute peste iarnă cu fân, astfel că strategia transhumanței a fost salvatoare.

²⁰ Cercetare de teren realizată împreună cu Cosmin Marius Ivașcu, 2018.

Cu toate acestea, așa cum își aminteau oamenii, chiar și în condițiile grele din perioada aceea, oamenii țineau oi și, în comparație cu zilele noastre, erau, în sate, mai multe animale, decât sunt astăzi. Ofer exemplul lui Gh. C. (56 ani, 2024, Șurdești, jud. Maramureș), care deținea în 2024 un număr de 7 capete de vite, din care 3 cu lapte, restul viței sau vite de îngrășare. Nu mai deținea ovine din 2010, când a vândut cele 11 oi pe care le mai avea. În același an, 2010, avea și 6 vite. În schimb, în 2000 avea 3 vite și 10 oi, iar în 1989, chiar la Revoluție, aveau 3 vite și 17 oi. Explicația proprietarului a fost una simplă și ține și de eficiență economică: pentru a primi subvenție trebuie să aibă un minim de 25 de mioare, în schimb, pentru subvenția acordată pentru marile rumegătoare, e suficient să dețină un minim de 3 animale adulte care dau lapte.

Dinamica observată și care privește fluctuația numărului de mici rumegătoare aflate în proprietate privată este destul de accentuată la nivel micro, de gospodărie, chiar dacă se observă o creștere a numărului total de animale la nivel macro, luat global, pe teritoriul întregii țări²¹.

Analizate însă fiecare în parte, de regulă, în satele de munte în care am făcut cercetări de teren se înregistrează scăderi ale numărului de ovine²², ceea ce reverberază la nivel local, de fapt, cu tendințele generale europene (v. Nori, 2017a, p. 5). În schimb, a crescut numărul de bovine (în special creșterea animalelor de carne, precum cele din rasa angus)²³.

O consecință a scăderii numărului de ovine în zonele montane este faptul că se abandonează mai ușor pășunile alpine, unde natura își urmează cursul și are loc succesiunea vegetală. Un prim semn de abandon este proliferarea bujorului de munte (*Rhododendron ferrugineum*) (v. și Tauber, 2024) și a jnepenișului

²¹ În anul 1989 era un efectiv de ovine de 16.210.000 animale în toată România, în creștere față de anul 1951 (10.222.000 capete) (Andrei, 2018, p. 210). În anii de după Revoluția din 1989, numărul de ovine a scăzut, ajungând chiar și la 7.238.000 capete în 2002 (cf. INS, 2012, p. 3). Începând cu anii următori, numărul de oi a crescut iar, în 2023 erau 10.300.000 capete de ovine (Vîrdol, 2025). Nu a fost egalat însă numărul de animale din 1989.

²² De exemplu, pe raza comunei Repedeș (jud. Maramureș) erau, în 2019 un număr de 4.145 capete de oi. În 2020 deja numărul lor a început să scadă, ajungând la 3.020 capete. În anul 2023 erau 2.541 oi, iar în 2024 numărul acestora a crescut puțin, până la 2.600 capete. Există, evident, și cazuri particulare, când numărul de mici rumegătoare crește, așa cum e cazul comunei Poienile de sub Munte (jud. Maramureș), satul vecin comunei Repedeș, unde erau în anul 2022 un număr de 1.593 de ovine, iar în 2023 numărul lor a ajuns la 5.614 capete de animale. Motivul creșterii efectivului de animale ne-a fost explicat de funcționarul de la Primărie, care a menționat faptul că au fost divizate câteva pășuni comunale și s-au grupat mai mulți proprietari pentru a le folosi, astfel că au cumpărat animale din satele vecine. Cercetare realizată împreună cu Corina Iosif.

²³ Spre deosebire de zonele montane, în Podișul Transilvaniei, în partea de sud a regiunii, unde se întâlnesc numeroase pășuni cu arbori, un habitat specific, dezvoltat și întreținut de-a lungul secolelor prin pășunatul animalelor mari (vite, cai și bivoli) (v. Hartel *et al.*, 2013), a crescut numărul de oi. Micile rumegătoare pășunează acum aceste habitate, în locul vitelor, în număr mult mai mic. Deși este de apreciat că sunt pășuni întreținute și nu abandonate, totuși, prin tipul de pășunat specific ovinelor, acestea pun în pericol pajiștile, așa cum atenționează cercetătorii (v. Hartel, Popa & Rákossy, 2015): pășunatul oilor și caprelor determină deteriorarea mai rapidă a solului prin erodare (v. și Shirasaka, 2007), arborii nu se mai regenerează la fel de rapid, ceea ce va duce, în timp, la dispariția marilor copaci de pe pășune. Concomitent, se ajunge și la pierderea valorii sociale atât de specifice a acestui tip de habitat, după cum menționează aceiași cercetători (Hartel, Popa & Rákossy, 2015).

(*Pinus mugo*). Ambele sunt greu de înlăturat în cazul în care se curăță pășunea pentru a fi refolosită după un abandon prelungit, așa cum explică G.C. (38 ani, 2024, Rotbav, jud. Brașov) care, împreună cu familia sa a reluat pășunarea cu oile a unei pajiști montane²⁴ după ce aceasta fusese abandonată peste zece ani. Un alt motiv pentru care pășunile alpine nu mai sunt folosite este și faptul că „accesul este foarte greu, viața de cioban sau de păstor este foarte grea; atunci, cu toții au început să coboare în altitudine și să fie [să staționeze cu stânele – n.n.] în zonele mai accesibile și cu o viață mai ușoară” (G.C., *idem*).

Dacă nu mai sunt utilizate pajiștile alpine, stânile se mută mai aproape de sat. Astfel, sunt mai mulți proprietari de oi care își pun stâna în zonele de fânețe și pășunează pe hotarul satului (v. Ivașcu & Iuga 2022). Primele care sunt transformate în pășune sunt fânețele situate la o depărtare mai mare de vatra satului și pe un teren aflat la o altitudine mai mare ca celelalte fânețe, așa cum este descris „tipul 4 de fânețe” – pajiști semi-naturale situate departe de zona locuită, cf. Dahlström, Iuga & Lennartsson (2013). E vorba de fânețe mai puțin productive, unde planta predominantă este țapoșica (*Nardus stricta*)²⁵, o iarbă greu de cosit (se cosește doar pe rouă, dimineața foarte devreme). Fânul rezultat din aceste pajiști are o calitate furajeră redusă, deci nu este apreciat de fermieri. De regulă, așa cum explică oamenii (ex. S.T., 77 ani, 2018, Cetățele, jud. Maramureș), când se dă iarna ca hrană pentru animale fânul recoltat din pajiști cu țapoșică este amestecat cu otavă sau lucernă, pentru a crește valoarea sa nutritivă. Aceste fânețe au, de altfel, o slabă productivitate, iar pentru a avea cât de cât o recoltă bună de fân, se lasă oile să pășuneze primăvara și toamna târziu, fiind, în acest fel, gunoite și, prin aceasta, îmbunătățite (v. Iuga, Ivașcu & Biro, 2022; Janišová *et al.*, 2023): „Oaia, înfingând cu vârful unghiei excrementul în pământ, atunci distruge și bungeacul [mușchiul – n.n.] ăla (...), dar și părul porcului” (G.M., 60 ani, 2018, Trifu, jud. Suceava). Este firesc ca, atunci când, pentru că o gospodărie nu mai are atât de multe animale și nu mai este necesar atât de mult fân, primele fânețe abandonate să fie cele mai puțin productive, așa cum sunt pajiștile în care predomină țapoșica (v. și Iuga, Ivașcu & Biro, 2022).

Schimbarea funcționalității terenurilor s-a accentuat în ultimii ani: se cultivă din ce în ce mai puțin²⁶, astfel că fostele terenuri arabile situate mai aproape de vatra satului devin în mare parte fânețe, iar pajiștile situate departe de vatra satului, așa cum am văzut, sunt transformate în pășuni. Aproape întregul hotar al satului își schimbă funcționalitatea. Rata de abandon al terenurilor, însă, este destul de ridicat. Încă din 2016 am observat în cercetările de teren din ce în ce mai multe fânețe

²⁴ Pajiștile alpine au fost curățate de această familie pentru că iarba de la munte e mai hrănitore, brânza e mai bună și, așa cum explică G.C. (38 ani, 2024), „e mai important ca animalele să aibă hrană de calitate”.

²⁵ Denumiri locale ale plantei *Nardus stricta*: părul porcului, pârleac, părul ursului.

²⁶ Încă din anii 1990 s-a renunțat la a cultiva grâu, însă a crescut numărul terenurilor cultivate cu trifoi, lucernă și, uneori, chiar și cu triticale (un hibrid între grâu și seacă, destul de productiv și rezistent la clima montană; este folosit în alimentația animalelor). În mare parte, însă, fostele terenuri cultivate sunt utilizate acum ca fânețe. Lucrul acesta este cel mai evident în zonele unde terenurile au fost terasate, de-a lungul generațiilor, pentru a crește productivitatea culturilor semănate, așa cum este pe Valea Coșăului sau pe Valea Marei (în jud. Maramureș) și unde acum se face fân (sau, cel mult, se cultivă furaje, deci tot hrană pentru animale).

abandonate, unele situate foarte aproape de vatra satului. Acestea au fost năpădite, treptat, cu plante dominante (muri, măceși, plopi, ferigi etc.). De la un an la altul, în timpul cercetărilor, o mare pondere a fânețelor abandonate am putut observa în Maramureș, o regiune unde migrația tinerilor și a tinerelor familii în străinătate este extrem de ridicată. Spre deosebire de această zonă, în Bucovina, rata abandonului era foarte scăzută, această regiune fiind un exemplu de bune practici.

În această situație, am considerat că e o schimbare pozitivă faptul că este folosită pășune o suprafață mai întinsă de fânețe: cel puțin terenul nu intra în succesiune vegetală, chiar dacă funcționalitatea era diferită față de modul în care fusese folosit cu o generație înainte. Pentru a da un exemplu, în anul 2024 am observat în satul Șurdești (jud. Maramureș) că sunt două stâne de oi situate în apropierea satului²⁷, pășunând în zone unde erau în mod obișnuite fânețe de „tipul 3” – fânețe semi-naturale situate aproape de vatra satului –, și de „tipul 2” – fânețe semi-naturale gunoite în mod regulat (v. Dahlström, Iuga & Lennartsson, 2013). Modificarea utilizării acestor pajiști, de la fânețe la pășuni permanente, este un semn că nu mai este nevoie de atât de mult fân, din moment ce a scăzut numărul total de animale.

Este important de menționat faptul că noua zonă de pășune se află pe terenuri private, aparținând mai multor proprietari. Pentru a reglementa folosirea acestuia există o înțelegere între proprietarii de oi și deținătorii terenurilor: aceștia din urmă sunt plătiți în produse animaliere (de regulă brânză, lapte) (v. Ivașcu & Iuga, 2022). În plus, pentru că nu este abandonat, terenul este înscris pentru subvenție, ca pășune. Așadar, în continuare, reprezintă o sursă de hrană și de venit pentru proprietar și pentru cel care îl utilizează.

Concluzionând, se observă faptul că, de fapt, se revine tot mai mult la un tip de păstorit agricol-local (Vuia, 1980)²⁸, mai ales în zone în care este specific un alt

²⁷ Una din familii își păstrase fâneța în zona unde restul proprietarilor decisese că nu mai fac fân acolo, lăsând turma de oi să pășuneze. Fâneța era semnalată prin delimitarea zonei cu bârne, de care erau agățate pânze sau bucăți de plastic colorat, astfel că ciobanul trebuia să oprească oile să intre în fâneță.

²⁸ De-a lungul timpului, cercetătorii interesați de păstoritul din România au sistematizat în mai multe feluri practicile ce țin de creșterea oilor (v. Vuia, 1980, p. 207–212). Una din tipologiile considerate cele mai complete este cea realizată de Romulus Vuia în lucrarea sa „Tipuri de păstorit la români (sec. XIX – începutul sec. XX)”, publicată în 1964, studiu cuprins și în volumul publicat în 1980. Pornind de la mai multe criterii (economic, perioada păstoritului, participarea grupului uman, categorii de animale și numărul lor, tipul de stână, sistemul de măsurare și împărțire a laptelui sau a brânzei, modul de preparare a brânzei, aria de întindere), Romulus Vuia (1980, p. 207–336) identifică patru tipuri importante de păstorit: păstoritul agricol-local, păstoritul agricol cu stâna la munte, păstoritul din zona fânețelor și păstoritul bazat pe pășune alpină și iernare la șes. O tipologizare adusă la zi este realizată de Lucian David, Iulian Vlad & Sabin Fărcaș (2020, p. 5–7) și Lucian David (2022, p. 23–33). Cercetătorii disting trei tipuri importante de păstorit. Primul este păstoritul local, cu vâratul animalelor care are loc în vatra satului sau în hotarul satului, cu două subtipuri: păstorit local fără stână și păstorit local cu stână. Al doilea tip de păstorit este păstoritul pendular, având pe perioada verii stâna amplasată în pajiști alpine aflate în proprietatea comunelor; iernatul se face în sat, fie în gospodării (pendulare simplă) sau în preajma satului, pe miriști și/sau fânețe (pendulare dublă). Ultimul tip de păstorit este cel transhumant, care se desfășoară exclusiv în afara vetrei satului. Transhumanța are două subtipuri: transhumanța simplă, cu vâratul oilor la stână pe munte, iar de toamna până primăvara în zonele de câmpie, la distanță de maxim 100 km de sat; și transhumanța amplă, cu vâratul pe munte, iar toamna, iernatul și primăvăratul, în zone de câmpie sau în podișul Dobrogei, ori Delta Dunării, adică la mari distanțe de sat.

tip de păstorit, de regulă cel pendular. Din punct de vedere istoric, păstorit agricol-local este cel mai vechi și destul de răspândit în România, fiind o formă comună de organizare a stânei în regiuni în care locuitorii se ocupau în primul rând cu agricultura. Pășunatul oilor în acest caz, așa cum explică Romulus Vuia (1980), „servea numai pentru a asigura locuitorilor cantitatea de brânză și lână necesară, precum și pentru gunoarea – cu ajutorul oilor ce pășteau pe hotarul comunei – a miriștilor sau fânețelor” (p. 217). Faptul că acum se întâlnește mai frecvent acest tip de păstorit se datorează în principal provocărilor contemporane prin care trece agricultura locală: abandonul terenurilor agricole și a fânețelor și reconversia lor în pășuni (pentru vite, dar mai ales pentru stâni de mici rumegătoare) (v. și Ivașcu & Iuga, 2022).

CAUZE DEMOGRAFICE CE ADUC SCHIMBAREA ÎN PRACTICA PĂSTORITULUI

Scăderea numărului de animale și schimbarea folosinței pajiștilor (din foste terenuri agricole utilizarea lor ca fânețe, iar apoi ca pășune) este datorată și unei schimbări demografice: populația din mediul rural este în general una îmbătrânită (o tendință generalizată în întreaga Europă – vezi Nori, 2017a; Membretti & Viazzo, 2017). Dacă imediat după Revoluția din 1989 mulți proprietari de terenuri care au avut de suferit în perioada comunistă pentru că terenurile fuseseră confiscate și incluse în Gospodăria Agricole Colective (GAC) sau Gospodăria Agro-zootehnice (GAZ) și-au recuperat terenurile pentru a le lucra, fiind încă în putere, în timp, înaintând în vârstă, munca în gospodărie a devenit mai dificilă. În plus, multe din produsele necesare traiului zilnic (inclusiv cereale, produse agricole, dar și produse animaliere) sunt accesibile pe piața locală, fiind mai ușor de achiziționat decât de produs prin munca proprie.

Îmbătrânirea populației în mediul rural este strâns legată și de fenomenul migrației: tinerii, în general, părăsesc comunitățile natale pentru a se muta la oraș unde găsesc serviciu, ori pentru a pleca din țară, în special în Europa, unde pot să se angajeze mai ușor. Istoric vorbind, păstoritul a fost acompaniat de-a lungul secolelor de roirea populațiilor pastorale: odată cu mișcările transhumantei, o parte a crescătorilor de animale s-a stabilit în locurile prin care treceau cu oile. Este un fenomen social care a fost menționat încă din secolul al XVII-lea, când au fost consemnate roirile păstorilor ardeleni care, din motive politice, religioase și economice, s-au stabilit²⁹ în zonele montane din sudul Carpaților (Vuia, 1980). O parte din acești păstori au roit către nord și s-au stabilit în Carpații Beschizi sau în Munții Tatra, în Polonia sau Slovacia (v. Vuia, 1980; Șișeștean, 2012). Alții au roit cu tot cu familii în Basarabia, ajungând până în Crimeea. Fenomenul este semnalat încă din secolul al XIX-lea (v. Fulga & Marin, 2020). Tot din secolul al XIX-lea, documentele menționează și o altă rută importantă de migrație, spre

²⁹ Fie s-au stabilit în satele de la poalele versanților sudici ai Carpaților, sau au înființat așezări noi. În oricare din situații, vechi locuitori ai zonelor îi desemnau (și încă îi desemnează) cu denumirea de „ungureni” (v. Isfănoni, 2010).

Dobrogea și Delta Dunării (v. Vuia, 1980), de unde au venit și cu știința de a face altfel de brânză, cum este brânza telemea, învățată de la ciobanii aromâni deja prezenți în Dobrogea. G.C. (30 ani, 2016, Rotbav, jud. Brașov), de exemplu, își amintește că bunicul lui mergea cu oile la iernat în Dobrogea și a învățat de acolo să facă brânză telemea; în zona Bârsei, de unde era originar, era specific cașul și brânza de burduf.

Mutarea cu familia întreagă este, încă, o strategie de viață de actualitate. Astfel, în ultimii zece – cincisprezece ani mai multe familii din Mărginimea Sibiului s-au stabilit în Delta Dunării cu întreaga familie, păstrând puternice legături cu comunitatea de origine³⁰.

Astăzi, migrația populației din zona rurală montană, este intensificată și nu mai este una legată de ocupația păstoritului. Odată cu intrarea României în Uniunea Europeană în anul 2007, se pleacă la muncă în străinătate, având în vedere că local nu sunt posibilități suficiente de angajare, de multe ori industria locală lipsește din zonele de munte. Este o strategie de viață intens documentată ca fenomen aparte (v. Sandu, 2000; Anghel & Horváth, 2009): oamenii, de vârste diferite, dar în general mai tineri, pleacă la munci sezoniere în străinătate.

Până de curând, obișnuiau să revină acasă în special în concediile de vară, pentru a ajuta familia rămasă acasă la muncile câmpului, mai ales să facă fânul necesar pentru animale³¹. De câțiva ani, însă, de când părinții rămași acasă, înaintând în vârstă nu mai au cum să țină atât de multe animale, nici tinerii nu revin în concedii la muncile fânului. Produsele animaliere sunt, însă, extrem de apreciate de către cei care sunt în străinătate, iar familiile de acasă trimit săptămânal pachete cu produse locale, mai ales brânză și carne (v. Iuga & Iosif, 2025).

Persoanele care aleg să migreze sezonier se angajează de cele mai multe ori în agricultură, iar una din ocupațiile pe care le pot alege în străinătate este să fie chiar ciobani. În Creta și Sardinia, de exemplu, dintre imigranții care sunt angajați ca păstori, 20% sunt ciobani români (v. Nori, 2017a). În acest fel își continuă meseria, pot să aplice cunoștințele pe care le au despre natură, despre animale, despre îngrijirea acestora, însă fac asta într-un alt spațiu cultural. Un avantaj este și faptul că sunt plătiți mai bine. În același timp, există beneficii sociale extrem de importante pentru zonele în care ei profesează acum. Michele Nori (2017b) menționează, în acest sens, faptul că imigranții contribuie din plin la întreținerea și gestionarea peisajului agro-silvo-pastoral din zonele montane alpine, dar și la revitalizarea comunităților din aceste regiuni, prin repopularea satelor îndepărtate, altfel supuse abandonului.

În contrapondere, acasă, în comunitățile rurale pastorale din zonele montane carpatine, devine, însă, din ce în ce mai greu să fie găsiți păstori. Fenomenul este răspândit în întreaga Românie și a devenit în ultimul timp o problemă semnificativă, semnalată de cercetători încă din prima decadă a secolului XXI. Iată, de exemplu, ce nota Rusalin Ișfănoni (2010): „O altă problemă care s-a ivit în cadrul acestei ocupații este aceea a scăderii numărului tinerilor care îmbrățișează

³⁰ Cercetare de teren realizată în rândul comunităților de ciobani sibiieni stabiliți în comuna Chilia Veche, jud. Tulcea, în 2018, împreună cu Carmen Mihalache, Magdalena Andreescu, Oana Rahuma.

³¹ Observații de teren în perioada 2005–2016.

meseria de păstor. Majoritatea tinerilor din satele recunoscute pentru oierit se îndreaptă către activități industriale, mulți pleacă în afara granițelor în căutare de lucru” (p. 469).

Pe lângă migrația forței de muncă specializată, mai este și problema calității profesionale scăzute a unor ciobani care au rămas în comunitățile de origine (v. și Huband, McCrackend & Mertens, 2010; Juler, 2014). Din cauza problemelor pe care le pot provoca (scandaluri, părăsirea animalelor pe câmp, probleme legate de alcoolism etc., așa cum menționează interlocutorii mei), oamenii au devenit reticenti în a mai angaja persoane pe care nu le cunosc îndeajuns. De aceea, proprietarii de animale caută alte soluții. Una din ele este implicarea în munca de la stână a celorlalți membri ai familiei. De asemenea, unde sunt mai mulți proprietari de animale se înțeleg între ei și își fac un program să vină prin rotație, pentru o perioadă limitată de timp, să îngrijească animalele de la stână. Unii săteni recurg și la strategii pentru a fideliza ciobanii și a-i determina să rămână în continuare să practice această meserie, cum ar fi împroprietărirea lor cu animale. Ei urmează să se confrunte, în fond, cu aceleași probleme și să caute, la rândul lor, soluții.

CONCLUZII

Etnologii și antropologii interesați de cercetarea ocupației creșterii animalelor se apleacă din ce în ce mai mult în ultimul timp asupra schimbărilor contemporane prin care trece păstoritul³². Un interes deosebit este acordat și de către cercetătorii din domeniul științelor naturii, interesați de modul în care pășunatul influnețează biodiversitatea pajiștilor semi-naturale (v. Hartel *et al.*, 2013, 2015; Janišová *et al.*, 2023, 2025; Lennartsson & Westin, 2024 etc.). Cert este că păstoritul este în continuare o activitate frecvent întâlnită. Cu toate provocările lumii de azi, ce determină modificări radicale în practicile pastorale și care impun un „nou regim pastoral” (v. Papisima & Iorga, 2024), este în continuare o meserie profitabilă: păstorii se adaptează din mers și de nevoie. Scăderea numărului efectivului de animale și migrația sunt două cauze care aduc schimbarea, însă care nu duc la abandonul complet al ocupației.

Mai mult chiar, păstoritul rămâne, în continuare, o meserie iconică pentru cultura română și pentru cultura europeană. Demersurile care țin de patrimonializarea istoriei și tradiției păstoritului, cu un accent puternic pe politicile identitare locale și naționale, contribuie la promovarea ocupației în rândul comunităților rurale, în principal, dar mai ales în rândul turiștilor proveniți din zonele urbane. În acest mod se recuperează un sentiment de mândrie locală (și națională). Concomitent, contribuie la aprecierea și păstrarea cunoștințelor tradiționale³³, cele care au contribuit, în fond, la modelarea peisajului în care trăim.

³² Un rezumat al direcțiilor de cercetare contemporane se găsește în Iuga, Mihalache & Andreescu (2024).

³³ Acestea au fost promovate de-a lungul secolelor prin continuitate culturală și încă sunt folosite în multe regiuni, dar în alte zone europene sunt necesare intervenții patrimoniale pentru a le recupera (v. Membretti, 2024).

*

CREDITE

Cercetările de teren au fost realizate în cadrul proiectelor:

(a) Proiectul “*Carpathian grasslands – genuine celebration of cultural and natural diversity*” finanțat de către National Geographic Society, grant NGS-288R-18, derulat de către Slovak Academy of Sciences, proiect coordonat de Monika Janišová – cercetările de teren realizate în anul 2018;

(b) Proiectul “Pajiști pentru biodiversitate. Facilitarea protecției pajiștilor cu biodiversitate ridicată și a practicilor de management asociate cu acestea din Alpi și Carpați” (Grassland for Biodiversity – G4B), sprijinit printr-un grant al Ministerului Cercetării, Inovației și Digitizării, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, numărul proiectului COFUND-BIODIVERSA+-G4B-1, în cadrul PNCDI IV – cercetările de teren realizate în perioada 2024–2025.

BIBLIOGRAFIE

- Andrei, T. (coord.). (2018). *România: un secol de istorie: date statistice*. București: Editura Institutului Național de Statistică.
- Anghel, R. G., Horváth, I. (2009). *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*. Iași: Polirom.
- Baskerville, I. (2022). Transhumanța ca patrimoniu cultural imaterial. În L. David, I. Semuc (Ed.), *Păstoritul carpatic. Tradiție și continuitate* (p. 84–103). București: Editura Etnologica.
- Berkes, F., Colding, J., Folke, C. (2000). Rediscovery of Traditional Ecological Knowledge as Adaptive Management. *Ecological Applications*, 10 (5), 1251–1262.
- Ciopraga, C. (1996). „Mioriticul” sau despre exorcizarea tragicului. *Dacia Literară, anul VII, serie nouă* 23 (4), 2–5.
- Dahlström, A., Iuga, A., Lennartsson, T. (2013). Managing biodiversity rich hay-meadows in the EU; a comparison of Swedish and Romanian grasslands. *Environmental Conservation*, Cambridge University Press, 40 (2), 194–205.
- David, L., Vlad, I., Fărcaș, S. (2020). *National Inventory of Active Intangible Cultural Heritage Elements. Extract. Carpathian transhumance, element of traditional pastoralism*, Ministry of Culture, National Institute of Cultural Heritage, www.patrimoniu.ro.
- David, L. (2022). Elemente de continuitate ale păstoritului carpatic. În L. David, I. Semuc (coord.), *Păstoritul carpatic. Tradiție și continuitate* (p. 15–47). București: Editura Etnologica.
- Dumitru, I. (2024). *The wandering sheep or how I set off to conduct fieldwork*. *Martor* 29, 186–195.
- Dunare, N. (1981). Sistemul ocupațional pastoral, factor de stabilizare și comunicare. *Analele Banatului* 1, 21–42.
- Festini Cucco, S. (2024). Between exploited plains and ‘wildening’ mountains: ethnographic insights into the uncertain world of nomadic herds in Northeast Italy. Presentare realizată la the Swiss Anthropological Association Annual Meeting “Towards an Anthropology for Troubled Times?”, panel 1 – “Adapting Land Use Practices: Herders, Animals, and the Changing Network of Grazing”, 6–8 June 2024, Lucerne (Switzerland).
- Fulga, L., Marin, C. (2020). Transhumanța oierilor transilvăneni din Poiana Sărată în Basarabia și Crimeea – Cercetări recente de teren și arhivă în 2019 (Proiect anul 2). În S. Cornea (Ed.), *Perspectivile și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației*, vol. 7, partea 2 (p. 208–217). Cahul: Universitatea de stat “Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul.

- Huband, S., McCracken, D. I., & Mertens, A. (2010). Long and short-distance transhumant pastoralism in Romania: past and present drivers of change. *Pastoralism* 1 (1), 55–71. doi:10.3362/2041-7136.2010.004.
- INS 2012. *Comunicat de presă nr. 149/2.07.2012. Recensământ General Agricol 2010. Date definitive.* https://insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/com_anuale/RGA%202010/RGA2010_date%20statistice_r.pdf.
- Iosif, C., Sirbu, A. T. (2020). „Specific național” și folclor media. În C. Braga, L. Malița (Ed.), *Enciclopedia imaginariilor din România. Vol. V. Imaginar și patrimoniu artistic* (249–267). Iași: Editura Polirom.
- Iordachi, C., Dobrinu, D. (2009). Introduction. În C. Iordachi, D. Dobrinu (Ed.), *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1969–1962* (1–23). Budapesta: Central European University Press.
- Ișfănoni, R. (2010). Păstoritul transhumant românesc la răscruce. *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei* 10, 455–474.
- Iuga, A. (2011). *Valea Izei îmbrăcată țărănește. Camera bună – dinamismul tradiției.* Târgu Lăpuș: Galaxia Guttenberg.
- Iuga, A. (2022). Patrimonializare. În Ioana-Ruxandra Fruntelată, Mihaela Bucin, Florența Popescu-Simion (Ed.), *Termeni și teme actuale în științele etnologice: un repertoriu comentat: in honorem prof. univ. (e) dr. Nicolae Constantinescu* (303–311). București: Editura Muzeul Literaturii Române.
- Iuga, A., Ivașcu, C. M., Biro, A. S. (2022). Creșterea animalelor și pajiștile. Relații de interdependență la nivelul peisajelor culturale din România. În L. David, I. Semuc (Ed.), *Păstoritul carpatic. Tradiție și continuitate* (p. 48–68). București: Editura Etnologica.
- Iuga, A., Mihalache, C., Andreescu, M. (2024). Shepherding and the Dynamics of Intangible Heritage. *Martor* 29, 7–17.
- Iuga, A. (2025) *Țesând povești. Istorii de viață în camera bună maramureșeană.* Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași.
- Iuga, A., Iosif, C. (2025). Observing changing meadow management and food practices in Northern Romania, în cadrul panelului “Eating our ways to the future: unwriting heritage and ecological futures (Envi05)”, la Congresul SIEF. “Unwriting”, ediția a 17-a, 3–6 iunie, Aberdeen, Marea Britanie. Textul prezentării urmează să fie publicat sub titlul *Dinamici ale patrimoniului imaterial. Schimbarea managementului pajiștilor și ale practicilor alimentare în nordul României.*
- Ivașcu, C. M., Iuga, A. (2022). Contemporary Transformation of the Pastoral System in the Romanian Carpathian: A Case Study from Maramureș Region. În L. Bindi (Ed.), *Grazing Communities. Pastoralism on the Move and Biocultural Heritage Frictions* (p. 205–223). New York și Oxford: Berghahn.
- Janišová, M., Bojko, I., Ivașcu, C. M., Iuga, A., Biro, A.-S., Magnes, M. (2023). Grazing hay meadows: History, distribution, and ecological context. *Applied Vegetation Science* 26 (2): e12723.
- Janišová, M., Škodová, I., Magnes, M., Iuga, A., Biro, A.-S., Ivașcu, C. M., Ďuricová, V., Buzhdygan, O. Y. (2025). Role of livestock and traditional management practices in maintaining high nature value grasslands. *Biological Conservation* 309, art. 111301.
- Juler, C. (2014). După coada oilor: long-distance transhumance and its survival in Romania. *Pastoralism: Research, Policy and Practice* 4, art. 4.
- Kligman, G. (2009). Creating Communist Authority: Class Warfare and Collectivisation in Ieud (Maramureș Region). În C. Iordachi, D. Dobrinu (Ed.), *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1969–1962* (p. 165–201). Budapesta: Central European University Press.
- Hartel, T., Dorresteijn, I., Klein, C., Máthe, O., Moga, C. I., Öllerer, K., Roellig, M., von Wehrden, H., Fischer, J. (2013). Wood-pastures in a traditional rural region of Eastern Europe: Characteristics, management and status. *Biological Conservation* 166, 267–275. doi:10.1016/j.biocon.2013.06.020.

- Hartel, T., Popa, R., Rákósy, L. (2015). *System Report: Wood-pasture in Southern Transylvania*. În cadrul proiectului AGFORWARD (613520).
- Lennartsson, T., Westin, A. (2024). Can Current Grazing Practices Preserve Biodiversity in Semi-natural Pastures? A Study of the Historical Ecology of Swedish Infield Pastures. *Martor* 29, 46–67.
- Lumpan, D. (2013 [2011]). *Ultima transhumanță. The Last Transhumance*. București: Editura Asociația Fotocabinet & GAV.
- Membretti, A., Viazzo, P. P. (2017). Negotiating the Mountains. Foreign Immigration and Cultural Change in the Italian Alps. *Martor* 22, 93–107.
- Membretti, A. (2024). The Young Shepherds School: Training for *Restanza* in the Italian Alps. *Martor* 29, 161–9. doi:10.57225/Martor.2024.29.11
- Mihăilescu, V. (2017). Creative Traditions and Ecology of Heritage. *Martor* 22, 9–31.
- Nori, M. (2017a). Immigrant Shepherds in Southern Europe. E-paper. Heinrich Böll Stiftung. International Politics, 29 p. https://www.boell.de/sites/default/files/e-paper_immigrant-shepherds-in-southern-europe.pdf.
- Nori, M. (2017b). Migrant Shepherds: Opportunities and Challenges for Mediterranean Pastoralism. *Journal of Alpine Research/Revue de géographie alpine*, online, 105–4.
- O'Brien, T. A., Crețan, R. (2019). The Role of Identity in the 2015 Romanian Shepherd Protests. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 26 (4), 470–88.
- Oprea-Minoiu, R. M. (2024). How to Feel the World and Share it With Others. *Martor* 29, 196–203.
- Papasima, R., Iorga, A. (2024). The Making of Modern Sheep. The New Pastoral Regime and Its Discontents. *Martor* 29, 68–85.
- Săgeată, R., Persu, M., Mitrică, B., Damian, N., Mocanu, I. (2022). Shepherding at Mărginimea Sibiului (Romania); Past, Present and Future. *European Review* 31 (1), 65–89.
- Sandu, D. (2000). Migrația circulatorie ca strategie de viață. *Sociologie Românească* 2 (8), 5–29.
- Șandru, D. (1999). Impactul reformei agrare din 1945 asupra țărănimii. *Xenopoliana* VII (1–2), 17–36.
- Shirasaka, S. (2007). The Transhumance of Sheep in the Southern Carpathians Mts., Romania. *Geographical Review of Japan* 80 (5), 290–311.
- Șișeștean, G. (2012). *Românii care s-au stins. Vlahii din Carpații Nordici și românii din Ungaria*. Cluj-Napoca: Editura Academiei Române, Centru de Studii Transilvane.
- Tauber, E. (2024). Herders in Transformation: Exploring Changing Landscapes in the Eastern Italian Alps. *Martor* 29, 114–125.
- Triboi, R. M. (2024). Urban Pastoralism around Bucharest: Between Preserving Livelihoods and Adapting to Pressure from Urban Sprawl. *Martor* 29, 126–142.
- Virdol, D. C. (Ed.). (2025). *Anuarul Statistic al României – Serii de timp (CD) 1990–2023*. București: Institutul Național de Statistică.
- Vuia, R., 1980, *Tipuri de păstorit la români (sec. XIX – începutul sec. XX)*. În Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II (205–363). București: Editura Minerva.